

Introducció

Vaig estar per primer cop a la Cerdanya el 1995, quan tot just acabava la llicenciatura en Antropologia Social i Cultural. Tenia una beca de col·laboració d'últim any de llicenciatura les tasques de la qual havien consistit, fins al moment, en la transcripció d'entrevistes d'un projecte d'estudi etnogràfic d'aquella comarca pirinenca. No hi havia estat mai, i el director de la investigació em va proposar de passar-hi una setmana, ajudant a una persona que estava fent treball de camp *in situ*. Em va sorprendre la bellesa de la gran plana i de les valls que componen la comarca, però allò que em va despertar més curiositat va ser la presència d'una frontera internacional transitant atzarosament al bell mig d'aquella plana. Poc podia pensar que no seria la darrera estada a la Cerdanya, i que dedicaria tant de temps als interrogants desvetllats per la seva peculiar divisió territorial. Quan vaig acabar la llicenciatura em vaig presentar com a candidat per una beca predoctoral que, finalment, em va ser concedida. Havia de fer una tesi, tot col·laborant en aquell mateix projecte sobre la Cerdanya amb què havia tingut contacte uns mesos abans. Així va ser com em vaig embarcar en la investigació que ha culminat amb la redacció d'aquest text.

Al començament de la investigació hi havia un tema que em feia reflexionar força: l'existència de conflictes al voltant de les identitats nacionals. D'altra banda, m'havia atret l'estudi de la sociabilitat. Les condicions en què vaig iniciar la recerca per aquesta tesi, van fer possible que investigués sobre tots dos temes a una zona fronterera, la qual cosa va enriquir la tasca, però al mateix temps la va complicar. D'entrada, considerava que la identitat col·lectiva es construïa en la interacció social. Partint de plantejaments com els de Fredrik Barth, m'havia d'interessar en el pes essencial de les fronteres i els contrastos simbòlics, en la constitució d'una mena de nínxol ecològic en què grups humans diversos interactuaven en equilibri dinàmic, deixant més de banda un territori o un espai físic determinats.

Barth donà una importància cabdal a les relacions socials i a la definició cultural de límits entre grups, però hi ha un altre tipus de frontera que separa territoris sobre mapes i alhora paratges habitats per grups humans que hi organitzen la seva vida quotidiana, i per als quals té un determinat significat. Si l'interès antropològic rau més en la interacció entre humans que habiten territoris, que en els territoris mateixos, hem de creure que es dona aquesta interacció independentment de la presència d'aquesta altra mena de fronteres? Quina relació existeix entre les relacions socials i les fronteres simbòliques i els límits entre Estats i territoris formalment establerts? L'estudi de les identitats col·lectives, i particularment, de les identitats nacionals en zones de frontera serveix per mirar de respondre a aquests interrogants.

Davant la realitat de les fronteres territorials, hom pot tenir la temptació de considerar-les meres conseqüències d'un context internacional i d'acords i decisions que es prenen lluny del lloc a on s'ubicarà la línia divisòria. Una altra possibilitat és aproximar-se als grups humans que habiten aquell territori dividit, preguntant-se quin impacte deu tenir aquella frontera. En aquest segon cas, les pràctiques dels subjectes i el seu discurs poden tenir relació amb el límit internacional i també amb l'Estat, i la seva exploració permet veure l'impacte real de polítiques estatals i internacionals. En la zona fronterera es troben els límits de dos Estats veïns, de manera que esdevé un laboratori ideal per observar el procés de construcció de dos Estats nació en el nivell local, i la forma en què es reproduceix. Aquest nivell local el constitueixen relacions entre subjectes que interactuen entre ells establint, en la mateixa interacció, límits que no necessàriament corresponen amb els que ha definit l'Estat (o Estats).

La primera part d'aquesta tesi (capítols 1 i 2) servirà per explicar amb quins mitjans i des de quina òptica he abordat l'estudi dels processos d'identificació col·lectiva, la sociabilitat i les fronteres a la Cerdanya. El capítol primer serà per explicar quins són els objectius d'aquesta investigació i quina ha estat la metodologia i els instruments que he emprat. El segon constitueix el marc teòric

d'aquest treball, i ha estat elaborat a partir de la lectura de diversos estudis que s'han fet sobre zones frontereres, identitats col·lectives i formes de sociabilitat. Aquest mateix capítol 2 servirà per definir el corpus conceptual de la tesi.

La hipòtesi fonamental de què partiré és que, en una zona fronterera com la Cerdanya, la interacció social des de la lògica local es fonamenta en l'existència de la frontera territorial, i a la vegada li dóna sentit. És així en un context estructural, en què hi juguen processos de producció, urbanització, nacionalització dels subjectes i evolució de les relacions centre-perifèria en un nivell estatal i continental, que tenen molt a veure amb el traçat i el significat de la frontera territorial. Les formes de sociabilitat que emmarquen la interacció social, també s'han modificat al llarg del temps, en relació a aquells processos. Per això, una gran part d'aquesta tesi està dedicada a l'anàlisi de discursos i pràctiques que es desenvolupen en situacions d'interacció i a les formes de sociabilitat. Aquest serà l'objecte de la tercera part (constituïda pels capítols 5 i 6), basada en un recorregut per tot un seguit d'elements sorgits directament del material etnogràfic i d'arxiu, que il·luminaran la reflexió al voltant del pes de dos Estats-nació i de la frontera internacional sobre les pràctiques locals dels habitants de la Cerdanya. I no només això, sinó la importància del context local en la configuració de fronteres.

En el capítol cinquè, seran analitzats el control fronterer, l'economia, la cultura, els símbols i els estereotips com a elements de reproducció de fronteres simbòliques. Elements que es manifesten en la interacció, les pràctiques i la percepció de la realitat quotidiana, així com en la construcció de discursos basats en les distincions nacionals. Veurem com la frontera té un sentit no només a partir de la seva definició oficial des dels Estats nació, sinó en funció de la interacció social i de la perspectiva dels actors locals. Així mateix, seran objecte d'anàlisi les paradoxes generades per l'afirmació de la frontera en la seva superació, i pel reforç del seu sentit quan, en el context d'unificació europea, se la presumeix desapareguda. En l'anàlisi tindran un lloc important el desplegament de símbols nacionals en rituals i situacions quotidianes, i la definició de "cultures nacionals".

El capítol sisè tindrà dues parts diferents. Els tres primers subapartats (6.1, 6.2, 6.3) constituiran una secció destinada íntegrament a les relacions de sociabilitat. Es reprendrà un element tractat en part en un punt del capítol cinquè destinat als estereotips: la interacció social i la reproducció de fronteres culturals i identitats nacionals en la vida quotidiana dels habitants de la Cerdanya. Pel que fa la presència de la frontera internacional veurem fins a quin punt els vincles i espais de sociabilitat poden esdevenir transfronterers i com les formes de sociabilitat contribueixen de manera fonamental a la configuració del subjecte local, i a la seva delimitació com a subjecte nacional (més o menys instrumental o primordial).

L'anàlisi de les formes de sociabilitat inclourà una consideració dels processos d'urbanització i globalització. En el nivell simbòlic aquests processos han suposat una transformació de les nocions d'espai i temps, de les formes de sociabilitat i dels estils de vida, i han donat lloc al pes creixent d'un "espai dels fluxos" (en contraposició a un "espai dels llocs"). Serà especialment rellevant una reflexió sobre el paper de les noves tecnologies de la informació i la comunicació en les formes de sociabilitat. En contraposició a les relacions i les situacions arrelades en espais i escenaris definits en un context local, en aquest punt s'inclourà una reflexió sobre el pes del que Manuel Castells (1998) ha anomenat l'espai dels fluxos. Serà pertinent interrogar-se sobre si es desenvolupen i reproduïxen en els nous espais informacionals fronteres i formes d'identificació col·lectiva, i especialment nacional i fins a quin punt és absoluta la hipòtesi d'una dissol·lució del lloc i del context nacional en els fluxos.

Finalment, el darrer punt del capítol sisè servirà per analitzar situacions en les quals es tracen fronteres culturals tenint en compte el continuum nacional-transnacional suggerit per Oscar Martínez (1990;1994). La diversitat de casos presentats contribuirà a contornejar la imatge de la Cerdanya com a escenari complex, amb actors diversos, que es poden trobar entre l'afirmació de la frontera, i la seva concepció generada des de la lògica estatal, i la negació i definició de la divisòria, en l'apropiació que en fan els actors des del context local.

Amb tot, com apunta Pujadas (1993), és imprescindible explorar els precedents d'una realitat present, més enllà d'un plantejament estrictament sincrònic. Per això miraré d'identificar aquells elements, fora de la interacció mateixa, que incideixen en ella i en la reproducció de fronteres simbòliques. És aquest el fonament dels capítols 3 i 4, que serviran com a presentació de la unitat d'anàlisi, i d'exposició de dues línies processuals. En el capítol tercer, faré un repàs als canvis estructurals experimentats per la comarca, durant el segle XX, que han configurat el seu escenari actual. Molt particularment descriuré la transformació de l'activitat agropecuària, la terciarització i la urbanització, que han estat cabdals per a una situació de pèrdua de la relativa autonomia local a nivell d'organització i reproducció socials de les comunitats de la Cerdanya.

El capítol quart serà dedicat a l'exposició d'una segona línia processual, corresponent a l'impacte de la presència dels Estats nació a la vall a través de l'exèrcit, les vies de comunicació i, sobretot, la institució escolar, principal via de diferents processos de nacionalització que pregonen la coincidència entre frontera política i fronteres culturals. L'Estat, legitimat com a redistribuidor i protector, a partir del consens, educa uns cerdans i els fa francesos, mentre a l'altra banda de la frontera l'educació pretén fer que els infants siguin espanyols i/o en alguns moments (i especialment en l'actualitat) catalans. Els processos són semblants però difereixen en l'escala temporal i la forma d'aplicació, entre altres coses. Les relacions centre-perifèria a l'interior de cadascun dels dos Estats tenen el seu corollari a la zona fronterera, com també el té el procés de construcció europea. Tots aquests elements han estat imprescindibles en la construcció de diverses perspectives nacionalistes, que concorden amb el desenvolupament de dos Estats nació, un quasi-Estat i una entitat supranacional (la Unió Europea), que també seran enfocats en aquest capítol. El context de la Cerdanya actual s'ha configurat amb els factors exposats en els capítols 3 i 4, alguns dels quals, a més de constituir un context general, proporcionen informacions i condicionen les possibilitats per a la interacció social, les relacions de sociabilitat i, en conseqüència, per l'elaboració de sentit de la realitat i la capacitat per intervenir en aquesta realitat.

Tots aquests elements confluiran en un darrer apartat (capítol setè), en què s'apuntaran les conclusions d'aquesta tesi. El seguiran la bibliografia i els annexes, que proporcionaran un complement per aquest text, en el nivell teòric i metodològic. He de dir, abans de començar, que el lector pot estar en desacord amb la informació que analitzo o amb la meva interpretació. Estic pensant, especialment, en alguna persona de la Cerdanya que llegeixi aquesta tesi. He mirat de quallar una visió de la realitat a partir de la interpretació de molts habitants de la Cerdanya, però, com és inherent a l'exercici de l'etnografia, també hi ha una dosi d'interpretació per part de l'investigador. Pot ser que els meus plantejaments resultin xocants i que no s'estigui d'acord amb alguna dada. Espero que, malgrat tot, aquest material resulti d'interès, més enllà del motiu pragmàtic pel qual ha estat concebut.